

Warszawa, dnia 3 grudnia 2015 r.

Poz. 2029

**OBWIESZCZENIE
MARSZAŁKA SEJMU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ**

z dnia 19 listopada 2015 r.

w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o organizacjach pracodawców

1. Na podstawie art. 16 ust. 1 zdanie pierwsze ustawy z dnia 20 lipca 2000 r. o ogłaszaniu aktów normatywnych i niektórych innych aktów prawnych (Dz. U. z 2015 r. poz. 1484 i 1890) ogłasza się w załączniku do niniejszego obwieszczenia jednolity tekst ustawy z dnia 23 maja 1991 r. o organizacjach pracodawców (Dz. U. Nr 55, poz. 235), z uwzględnieniem zmian wprowadzonych:

- 1) ustawą z dnia 2 lutego 1996 r. o zmianie ustawy o zakładowym funduszu świadczeń socjalnych, ustawy o organizacjach pracodawców oraz ustawy o wprowadzeniu częściowej odpłatności za koszty wyżywienia i zakwaterowania w sanatoriach uzdrowiskowych (Dz. U. Nr 34, poz. 148),
- 2) ustawą z dnia 20 sierpnia 1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym (Dz. U. Nr 121, poz. 769 i 770),
- 3) ustawą z dnia 9 listopada 2000 r. o zmianie ustawy – Kodeks pracy oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 107, poz. 1127),
- 4) ustawą z dnia 6 lipca 2001 r. o Trójstronnej Komisji do Spraw Społeczno-Gospodarczych i wojewódzkich komisjach dialogu społecznego (Dz. U. Nr 100, poz. 1080 i Nr 154, poz. 1793 oraz z 2002 r. Nr 10, poz. 89),
- 5) ustawą z dnia 8 października 2004 r. o zmianie ustawy o Trójstronnej Komisji do Spraw Społeczno-Gospodarczych i wojewódzkich komisjach dialogu społecznego oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 240, poz. 2407),
- 6) ustawą z dnia 24 lipca 2015 r. o Radzie Dialogu Społecznego i innych instytucjach dialogu społecznego (Dz. U. poz. 1240)

oraz zmian wynikających z przepisów ogłoszonych przed dniem 18 listopada 2015 r.

2. Podany w załączniku do niniejszego obwieszczenia tekst jednolity ustawy nie obejmuje:

- 1) art. 5 ustawy z dnia 2 lutego 1996 r. o zmianie ustawy o zakładowym funduszu świadczeń socjalnych, ustawy o organizacjach pracodawców oraz ustawy o wprowadzeniu częściowej odpłatności za koszty wyżywienia i zakwaterowania w sanatoriach uzdrowiskowych (Dz. U. Nr 34, poz. 148), który stanowi:

„Art. 5. Ustawa wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia.”;

- 2) art. 88 ustawy z dnia 20 sierpnia 1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym (Dz. U. Nr 121, poz. 769 i 770), który stanowi:

„Art. 88. Ustawa wchodzi w życie w terminie i na zasadach określonych ustawą – Przepisy wprowadzające ustawę o Krajowym Rejestrze Sądowym, z wyjątkiem:

- 1) przepisów art. 6, art. 19 ust. 4, art. 48, art. 54, art. 83 i art. 87, które wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia,
- 2) przepisów art. 85, które wchodzi w życie z dniem 1 stycznia 1998 r.”;

- 3) art. 13 ustawy z dnia 9 listopada 2000 r. o zmianie ustawy – Kodeks pracy oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 107, poz. 1127), który stanowi:

„Art. 13. Ustawa wchodzi w życie z dniem 1 stycznia 2001 r.”;

- 4) art. 36 ustawy z dnia 6 lipca 2001 r. o Trójstronnej Komisji do Spraw Społeczno-Gospodarczych i wojewódzkich komisjach dialogu społecznego (Dz. U. Nr 100, poz. 1080 i Nr 154, poz. 1793 oraz z 2002 r. Nr 10, poz. 89), który stanowi:

„Art. 36. Ustawa wchodzi w życie po upływie 1 miesiąca od dnia ogłoszenia, z wyjątkiem:

- 1) art. 21 i 22, art. 25 pkt 2 oraz art. 31, które wchodzi w życie po upływie 2 miesięcy od dnia powołania pierwszego składu Komisji,
- 1a) art. 16–18, które wchodzi w życie z dniem 1 marca 2002 r.,
- 2) art. 19, 24, 26, 28 i 29, które wchodzi w życie z dniem 1 lipca 2002 r.”;

- 5) art. 13 i art. 14 ustawy z dnia 8 października 2004 r. o zmianie ustawy o Trójstronnej Komisji do Spraw Społeczno-Gospodarczych i wojewódzkich komisjach dialogu społecznego oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 240, poz. 2407), które stanowią:

„Art. 13. 1. Kadencja Krajowej Rady Konsultacyjnej do Spraw Osób Niepełnosprawnych oraz Rady Nadzorczej Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, rozpoczęta przed dniem wejścia w życie ustawy, kończy się z upływem okresu tej kadencji.

2. W trakcie trwania kadencji, o której mowa w ust. 1, w skład Krajowej Rady Konsultacyjnej do Spraw Osób Niepełnosprawnych oraz Rady Nadzorczej Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych powołuje się przedstawiciela organizacji pracodawców lub organizacji związkowej, która w dniu wejścia w życie ustawy spełnia łącznie następujące warunki:

- 1) posiada orzeczenie o stwierdzeniu reprezentatywności;
- 2) nie wchodzi w skład Krajowej Rady Konsultacyjnej do Spraw Osób Niepełnosprawnych oraz Rady Nadzorczej Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych.

3. W przypadku gdy w trakcie trwania kadencji, o której mowa w ust. 1, organizacja pracodawców lub organizacja związkowa stanie się organizacją reprezentatywną, w rozumieniu ustawy z dnia 6 lipca 2001 r. o Trójstronnej Komisji do Spraw Społeczno-Gospodarczych i wojewódzkich komisjach dialogu społecznego, przedstawiciela tej organizacji powołuje się w skład Krajowej Rady Konsultacyjnej do Spraw Osób Niepełnosprawnych oraz Rady Nadzorczej Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych.

Art. 14. Ustawa wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia.”;

- 6) art. 83, art. 86 i art. 90 ustawy z dnia 24 lipca 2015 r. o Radzie Dialogu Społecznego i innych instytucjach dialogu społecznego (Dz. U. poz. 1240), które stanowią:

„Art. 83. Do pierwszego składu Rady Dialogu Społecznego Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej powoła:

- 1) po ośmiu przedstawicieli każdej organizacji związkowej oraz po sześciu przedstawicieli każdej organizacji pracodawców, które w dniu wejścia w życie niniejszej ustawy były reprezentowane w Trójstronnej Komisji do Spraw Społeczno-Gospodarczych, na wniosek tych organizacji;
- 2) przedstawicieli strony rządowej, na wniosek Prezesa Rady Ministrów.”

„Art. 86. Organizacje związkowe i organizacje pracodawców, których reprezentatywność została stwierdzona na podstawie orzeczenia sądowego, o którym mowa w art. 8 ustawy z dnia 6 lipca 2001 r. o Trójstronnej Komisji do Spraw Społeczno-Gospodarczych i wojewódzkich komisjach dialogu społecznego, utrzymują swoją reprezentatywność do końca okresu, o którym mowa w art. 8 ust. 3 tej ustawy.”

„Art. 90. Ustawa wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia.”.

Załącznik do obwieszczenia Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej
Polskiej z dnia 19 listopada 2015 r. (poz. 2029)

USTAWA

z dnia 23 maja 1991 r.

o organizacjach pracodawców

Rozdział 1

Przepisy ogólne

Art. 1. 1. Pracodawcy mają prawo tworzyć, bez uzyskania uprzedniego zezwolenia, związki według swego uznania, jak też przystępować do tych organizacji, z zastrzeżeniem stosowania się do ich statutów.

2.¹⁾ Pracodawcą w rozumieniu ustawy jest podmiot, o którym mowa w art. 3 Kodeksu pracy.

3. (uchylony)²⁾

Art. 2. Związki pracodawców mają prawo tworzenia federacji i konfederacji, jak też przystępowania do nich, a każdy związek, federacja i konfederacja ma prawo do przystępowania do międzynarodowych organizacji pracodawców.

Art. 3.³⁾ Związki pracodawców, ich federacje i konfederacje są samorządne i niezależne w swej działalności statutowej od organów administracji rządowej, samorządu terytorialnego oraz innych organizacji.

Art. 4. Związki pracodawców, ich federacje i konfederacje nie mogą podejmować działań zmierzających do ograniczenia praw pracowników do zrzeszania się w związki zawodowe oraz działań mających na celu sprawowanie kontroli nad związkami pracowników.

Art. 5.⁴⁾ Podstawowym zadaniem związków pracodawców, ich federacji i konfederacji jest ochrona praw i reprezentowanie interesów, w tym gospodarczych, zrzeszonych członków wobec związków zawodowych, organów władzy i administracji rządowej oraz organów samorządu terytorialnego.

Art. 6. 1.⁵⁾ Majątek związków pracodawców, ich federacji i konfederacji powstaje ze składek członkowskich, darowizn, spadków, zapisów, z własnej działalności i dochodów z majątków organizacji.

2.⁶⁾ Składka na rzecz związków pracodawców, o których mowa w ust. 1, zaliczana jest w koszty uzyskania przychodu do wysokości określonej rozporządzeniem Rady Ministrów.

Rozdział 2

Tworzenie związków pracodawców

Art. 7. 1. Związek pracodawców powstaje z mocy uchwały o jego założeniu, podjętej na zgromadzeniu założycielskim przez co najmniej 10 pracodawców.

2. Decyzje dotyczące członkostwa pracodawcy będącego osobą prawną w organizacji pracodawców podejmuje organ upoważniony do składania oświadczeń woli w jej imieniu.

¹⁾ W brzmieniu ustalonym przez art. 3 pkt 1 ustawy z dnia 9 listopada 2000 r. o zmianie ustawy – Kodeks pracy oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 107, poz. 1127), która weszła w życie z dniem 1 stycznia 2001 r.

²⁾ Przez art. 3 pkt 2 ustawy, o której mowa w odnośniku 1.

³⁾ W brzmieniu ustalonym przez art. 4 pkt 1 ustawy z dnia 8 października 2004 r. o zmianie ustawy o Trójstronnej Komisji do Spraw Społeczno-Gospodarczych i wojewódzkich komisjach dialogu społecznego oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 240, poz. 2407), która weszła w życie z dniem 23 listopada 2004 r.

⁴⁾ W brzmieniu ustalonym przez art. 4 pkt 2 ustawy, o której mowa w odnośniku 3.

⁵⁾ Oznaczenie ust. 1 nadane przez art. 2 ustawy z dnia 2 lutego 1996 r. o zmianie ustawy o zakładowym funduszu świadczeń socjalnych, ustawy o organizacjach pracodawców oraz ustawy o wprowadzeniu częściowej odpłatności za koszty wyżywienia i zakwaterowania w sanatoriach uzdrowiskowych (Dz. U. Nr 34, poz. 148), która weszła w życie z dniem 5 kwietnia 1996 r.

⁶⁾ Dodany przez art. 2 ustawy, o której mowa w odnośniku 5; w brzmieniu ustalonym przez art. 22 pkt 1 ustawy z dnia 6 lipca 2001 r. o Trójstronnej Komisji do Spraw Społeczno-Gospodarczych i wojewódzkich komisjach dialogu społecznego (Dz. U. Nr 100, poz. 1080), która weszła w życie z dniem 19 października 2001 r.; wszedł w życie po upływie 2 miesięcy od dnia powołania pierwszego składu Komisji.

3. Zgromadzenie założycielskie, które podjęło uchwałę o założeniu związku pracodawców, uchwała statut i wybiera komitet założycielski w liczbie co najmniej 3 osób.

Art. 8. 1. Statut związku pracodawców powinien zawierać w szczególności:

- 1) nazwę związku, siedzibę oraz terytorialny zakres działania;
- 2) organy związku, zakres ich uprawnień, tryb ich wyboru i odwołania oraz okres kadencji;
- 3) podstawowe cele i zadania związku oraz sposoby i formy ich realizacji;
- 4) sposób nabywania i utraty członkostwa;
- 5) prawa i obowiązki członków;
- 6) sposób reprezentowania związku oraz osoby upoważnione do zaciągania zobowiązań majątkowych w imieniu związku;
- 7) zasady dokonywania zmian statutu, rozwiązywania związku i przeznaczenie jego majątku w razie likwidacji;
- 8) sposób uzyskiwania środków finansowych oraz ustanawiania składek członkowskich.

2. Związki, które zamierzają tworzyć terenowe jednostki organizacyjne, określają w statucie strukturę organizacyjną i zasady tworzenia tych jednostek.

Art. 9.⁷⁾ 1. Związek pracodawców podlega obowiązkowi rejestracji w Krajowym Rejestrze Sądowym.

2. Jeżeli komitet założycielski nie złoży w terminie 30 dni od dnia założenia związku wniosku o rejestrację, uchwała o utworzeniu związku traci moc.

Art. 10. Związek pracodawców nabywa osobowość prawną z dniem zarejestrowania.

Art. 11. 1. Związek pracodawców zawiadamia niezwłocznie sąd o zmianie statutu. Zmiana wchodzi w życie z upływem 14 dni od dnia zawiadomienia, jeżeli sąd nie zgłosił zastrzeżeń co do jej zgodności z prawem.

2. W razie zgłoszenia zastrzeżeń, o których mowa w ust. 1, sąd zawiadamia o nich związek pracodawców i wyznacza rozprawę dla ich rozpatrzenia w terminie 30 dni od dnia zawiadomienia przez związek o zmianie statutu.

3. (uchylony)⁸⁾

Art. 12. 1.⁹⁾ Sąd skreśla związek pracodawców z Krajowego Rejestru Sądowego, gdy:

- 1) wskazany w statucie organ podjął uchwałę o rozwiązaniu związku,
- 2) liczba członków związku utrzymuje się poniżej 10 pracodawców przez okres dłuższy niż 3 miesiące.

2. Okoliczności wskazane w ust. 1 sąd stwierdza z urzędu lub na wniosek związku pracodawców.

3. (uchylony)¹⁰⁾

Art. 13. 1. Sprawy dotyczące rejestracji związku pracodawców są rozpatrywane w trybie przepisów Kodeksu postępowania cywilnego o postępowaniu nieprocesowym.

2. Sprawy, o których mowa w ust. 1, sąd rozpatruje w terminie 14 dni od dnia złożenia wniosku.

3. (uchylony)¹¹⁾

Art. 14. Przepisy art. 7–13 stosuje się odpowiednio do federacji i konfederacji wymienionych w art. 2, z tym że:

- 1) liczba założycieli tych organizacji nie może być mniejsza niż trzy;
- 2) (uchylony)¹²⁾

⁷⁾ W brzmieniu ustalonym przez art. 81 pkt 1 ustawy z dnia 20 sierpnia 1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym (Dz. U. Nr 121, poz. 769 i 770), która weszła w życie z dniem 1 stycznia 2001 r.

⁸⁾ Przez art. 81 pkt 2 ustawy, o której mowa w odnośniku 7.

⁹⁾ Ze zmianą wprowadzoną przez art. 81 pkt 3 lit. a ustawy, o której mowa w odnośniku 7.

¹⁰⁾ Przez art. 81 pkt 3 lit. b ustawy, o której mowa w odnośniku 7.

¹¹⁾ Przez art. 81 pkt 4 ustawy, o której mowa w odnośniku 7.

¹²⁾ Przez art. 81 pkt 5 lit. a ustawy, o której mowa w odnośniku 7.

3)¹³⁾ sąd skreśla organizacje z Krajowego Rejestru Sądowego, gdy liczba członków utrzymuje się poniżej trzech przez okres dłuższy niż trzy miesiące.

Rozdział 3

Uprawnienia organizacji pracodawców

Art. 15. Związki pracodawców, ich federacje i konfederacje mają prawo uchwalania swych statutów i regulaminów wewnętrznych, swobodnego wybierania swych przedstawicieli, powoływania zarządów oraz układania programów działania.

Art. 16.¹⁴⁾ 1.¹⁵⁾ Organizacja pracodawców, reprezentatywna w rozumieniu ustawy z dnia 24 lipca 2015 r. o Radzie Dialogu Społecznego i innych instytucjach dialogu społecznego (Dz. U. poz. 1240), zwanej dalej „ustawą o Radzie Dialogu Społecznego”, ma prawo opiniowania założeń i projektów aktów prawnych w zakresie praw i interesów związków pracodawców. Nie dotyczy to założeń projektu budżetu państwa oraz projektu ustawy budżetowej, których opiniowanie regulują odrębne przepisy.

2. Organy władzy i administracji rządowej oraz organy samorządu terytorialnego są obowiązane zapewnić organizacjom pracodawców wykonywanie uprawnień, o których mowa w ust. 1, na równych prawach ze związkami zawodowymi.

Art. 16^{1.16)} 1.¹⁷⁾ Organizacja pracodawców, reprezentatywna w rozumieniu ustawy o Radzie Dialogu Społecznego, ma prawo opiniowania dokumentów konsultacyjnych Unii Europejskiej, w szczególności białych ksiąg, zielonych ksiąg i komunikatów, oraz projektów aktów prawnych Unii Europejskiej w zakresie objętym zadaniami związków pracodawców.

2. Organy władzy i administracji państwowej kierują dokumenty konsultacyjne Unii Europejskiej oraz projekty aktów prawnych Unii Europejskiej, o których mowa w ust. 1, do odpowiednich władz statutowych związku, określając termin przedstawienia opinii.

3. Dokumenty konsultacyjne Unii Europejskiej oraz projekty aktów prawnych, o których mowa w ust. 1, organy władzy i administracji państwowej przekazują na odpowiedni adres elektroniczny, wskazany przez właściwy organ statutowy związku.

Art. 16^{2.16)} 1.¹⁸⁾ Organizacja pracodawców, reprezentatywna w rozumieniu ustawy o Radzie Dialogu Społecznego, ma prawo występowania z wnioskami o wydanie lub zmianę ustawy albo innego aktu prawnego w zakresie spraw objętych zadaniami organizacji pracodawców.

2. Wnioski dotyczące ustaw organizacja kieruje do posłów lub organów mających prawo inicjatywy ustawodawczej, a wnioski dotyczące innych aktów prawnych – do organów uprawnionych do ich wydania.

3. Organ państwowy, do którego został skierowany wniosek, jest obowiązany, w terminie 30 dni, przedstawić organizacji pracodawców swoje stanowisko, a w razie negatywnego stanowiska – także jego uzasadnienie.

Art. 17. Związki pracodawców uczestniczą, na zasadach określonych w odrębnych przepisach, w prowadzeniu rokowań zbiorowych, w zawieraniu układów zbiorowych pracy oraz innych porozumień w zakresie objętym ich zadaniami statutowymi.

Art. 18. 1. Dochód z działalności gospodarczej prowadzonej przez związki pracodawców oraz federacje i konfederacje służy realizacji ich zadań statutowych i nie może być przeznaczony do podziału między ich członków.

2. Związki pracodawców, ich federacje i konfederacje korzystają ze zwolnień podatkowych przewidzianych dla stowarzyszeń.

¹³⁾ Ze zmianą wprowadzoną przez art. 81 pkt 5 lit. b ustawy, o której mowa w odnośniku 7.

¹⁴⁾ W brzmieniu ustalonym przez art. 4 pkt 3 ustawy, o której mowa w odnośniku 3.

¹⁵⁾ W brzmieniu ustalonym przez art. 53 pkt 1 ustawy z dnia 24 lipca 2015 r. o Radzie Dialogu Społecznego i innych instytucjach dialogu społecznego (Dz. U. poz. 1240), która weszła w życie z dniem 11 września 2015 r.

¹⁶⁾ Dodany przez art. 4 pkt 4 ustawy, o której mowa w odnośniku 3.

¹⁷⁾ W brzmieniu ustalonym przez art. 53 pkt 2 ustawy, o której mowa w odnośniku 15.

¹⁸⁾ W brzmieniu ustalonym przez art. 53 pkt 3 ustawy, o której mowa w odnośniku 15.

Rozdział 4

Odpowiedzialność za naruszenie przepisów ustawy

Art. 19. 1. Sąd rejestrowy w razie stwierdzenia, że dany organ związku pracodawców prowadzi działalność sprzeczną z ustawą, wyznacza termin co najmniej 14 dni do dostosowania działalności tego organu do obowiązującego prawa. Postępowanie wszczyna się na wniosek właściwego *prokuratora wojewódzkiego*¹⁹⁾.

2. W razie bezskutecznego upływu terminu przewidzianego w ust. 1, sąd rejestrowy może:

- 1) orzec grzywnę indywidualnie nakładaną na członków danego organu związku;
- 2) wyznaczyć władzom związku termin przeprowadzenia nowych wyborów do organu związku wymienionego w ust. 1, pod rygorem zawieszenia działalności tego organu.

3.²⁰⁾ Jeżeli środki określone w ust. 2 okażą się bezskuteczne, sąd rejestrowy, na wniosek Ministra Sprawiedliwości, orzeka o skreśleniu związku pracodawców z Krajowego Rejestru Sądowego. Od tego orzeczenia przysługuje apelacja.

4. Do spraw, o których mowa w ust. 1–3, stosuje się odpowiednio art. 13.

5.²¹⁾ Związek skreślony prawomocnym orzeczeniem z Krajowego Rejestru Sądowego jest obowiązany niezwłocznie zaprzestać swej działalności, a w terminie najpóźniej trzech miesięcy od uprawomocnienia się tego orzeczenia dokonać swojej likwidacji w sposób przewidziany w statucie.

6. Przepisy ust. 1–5 stosuje się odpowiednio do federacji i konfederacji wymienionych w art. 2.

Rozdział 5

Przepisy przejściowe i końcowe

Art. 20. 1. Organizacje zrzeszające pracodawców na podstawie dotychczasowych przepisów mogą stać się, po dostosowaniu swych statutów do przepisów ustawy i po spełnieniu wymagań przewidzianych w ustawie, organizacjami pracodawców w rozumieniu art. 1 ust. 2 lub art. 2.

2. Do czasu powstania na podstawie przepisów ustawy ogólnokrajowej reprezentacji pracodawców, nie dłużej jednak niż do dnia 30 września 1991 r., prawa i interesy pracodawców polskich w stosunkach międzynarodowych reprezentuje Konfederacja Pracodawców Polskich.

Art. 21. Ustawa wchodzi w życie po upływie 30 dni od dnia ogłoszenia²²⁾.

¹⁹⁾ Obecnie prokuratora okręgowego, na podstawie art. 3 ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o zmianie ustawy o prokuraturze (Dz. U. Nr 162, poz. 1123), która weszła w życie z dniem 1 stycznia 1999 r.

²⁰⁾ W brzmieniu ustalonym przez art. 81 pkt 6 lit. a ustawy, o której mowa w odnośniku 7.

²¹⁾ Ze zmianą wprowadzoną przez art. 81 pkt 6 lit. b ustawy, o której mowa w odnośniku 7.

²²⁾ Ustawa została ogłoszona w dniu 26 czerwca 1991 r.